

Rondblik

Chagall over Chagall

Willem L. Meijer

In 2002, tachtig jaar na de voltooiing, verscheen MIJN LEVEN, de Nederlandse vertaling van het verhaal dat Chagall aan zijn eigen ontwikkeling wijdde. Het is een literair werk van een lastig genre: zelfpresentatie. Wat het boek extra moeilijk maakt, is Chagalls bekende neiging tot fabuleren.¹ Bovendien brengt zijn autobiografie ons in aanraking met een tamelijk onbekende wereld. Daarom eerst een schets van de historische context.

De levensloop van deze beroemde joodse kunstenaar is bepaald niet alledaags. Hij wordt in de Russische stad Vitebsk geboren in een tijd dat dit land Joden als tweederangs burgers behandelt. Steden als Moskou en St.-Petersburg dulden hun aanwezigheid alleen onder strikte voorwaarden. Vandaar dat de grote joodse gemeenschappen te vinden zijn in de provincies. Joden leven er weliswaar niet in getto's, maar het verplicht worden zich te vestigen in een reeks door de overheid aangewezen gebieden, heeft iets van verbanning. Het is in zo'n vestigingsgebied dat Chagall in 1887 ter wereld komt. Hij groeit daar op in een Jiddisch sprekende gemeenschap. Geestelijk wordt zijn milieu gestempeld door het chassidisme, een religieuze volksbeweging die op gespannen voet staat met het orthodoxe jodendom. Op zijn beurt staat de ambitie van de jonge Chagall op gespannen voet met de chassidische traditie. Zoals veel generatiegenoten gaat hij op een seculariserende manier met de religie van zijn jeugd om. Ook wil hij iets worden dat zijn joodse omgeving niet kent: beeldend kunstenaar. Na een tijd van scholing bij de plaatselijke meester, weet hij het provinciale milieu te ontsnappen door in St.-Petersburg verder te studeren. Daar brengt de kunstacademie hem zowel met de oosterse traditie van de iconen in aanraking als met de nieuwste westerse ontwikkelingen, zoals het symbolisme van Gauguin, het expressionisme van Van Gogh, het fauvisme van Matisse en het kubisme van Picasso.

Chagalls keuze voor een loopbaan in de kunst brengt met zich mee dat hij zich steeds meer in een Russisch sprekende wereld gaat bewegen. Dit ervaart hij als een bevrijding. ('Vanaf het moment waarop ik me enigszins in het Russisch kon uiten, heb ik gedichten geschreven. Alsof ik ze uitademde.') Ook St.-Petersburg is niet het einddoel. Het wordt de springplank naar Parijs, de artistieke hoofdstad van de wereld.

Belichaming van het ideaal

Op basis van een toelage lukt het Chagall vier jaar lang in Parijs aan de slag te gaan, uitgerekend in de hoogtijdagen van de artistieke omwenteling waaruit de moderne kunst ontstaat (1910-1914). Als hij vervolgens terugkeert naar zijn thuisland, deelt hij het enthousiasme uit de beginjaren van de Russische revolutie (1917-1922). Wanneer de maatschappelijke omwenteling onder Lenin anders uitpakt dan verwacht en hij in de problemen raakt, zoekt hij Parijs weer. Maar eerst voert zijn weg naar Berlijn. Daar bezorgde een eenmanstentoonstelling hem in 1914 internationale faam. In 1922 zoekt hij er een uitgever voor zijn autobiografie. Al sinds 1911 is hij ermee bezig, maar het verhaal is nu klaar en de tijd lijkt er rijp voor. Een Duitse uitgave komt echter niet van de grond. Hij vervolgt zijn weg naar Parijs, waar zijn relaas pas in 1931 in druk verschijnt, in het

Frans. (MIJN LEVEN berust op deze tekst. Van het oorspronkelijke Russische manuscript ontbreekt elk spoor).

Publicatie in Berlijn was een goede greep geweest. De tijd wás er rijp voor. In het Rusland van 1922 werd Chagall tegengewerkt, in het westen oogstte hij bijval. En meer dan dat: bewondering. Hij vormde de belichaming van het hoogste ideaal: het verenigen van de revolutie in de kunst met die in de maatschappij. Nog maar vijfendertig jaar oud gold Chagall als een levende legende - en hij wist het. In MIJN LEVEN voegde hij er op bescheiden wijze een aureool aan toe.

Anekdoten veranderen in symbolen

Hoewel zijn relaas bij eerste lezing onopgesmukt aandoet, maken de vele literaire kunstgrepen zijn geschreven werk even complex als zijn geschilderde. Vanaf bladzij één, waar hij warempel beschrijft met welke kijkervaring hij ter wereld komt, vloeien feit en fictie in elkaar over. Anekdotische momenten en alledaagse voorvallen veranderen subtiel in metaforen: beelden over mens en dier, leven en dood, natuurlijke en bovennatuurlijke zaken. Het zijn beelden die op allerlei wijze in zijn volstrekt eigen beeldtaal steeds terugkeren.

MIJN LEVEN is rijk aan vertelsels. Het is ondoenlijk er een complete indruk van te geven. Ik beperk me tot drie accenten die bij herlezing beginnen op te vallen.

1. De doorgaande suggestie van schoolse onkunde.
2. De alledaagse ervaring van onzichtbare krachten.
3. De persoonlijke beleving van bovenaardse presentie (met als hoogtepunt de verschijning van een engel).

Onkunde

Van de rabbi's die hem les gaven, beweert Chagall niets te hebben geleerd. Op de openbare school gaat het niet anders. Hij werd er beslist 'nog dommer'. Op de tekenschool denkt hij het 'krap twee maanden' uitgehouden te hebben. In feite omspannt dit onderwijs een periode van zes jaar.² De volgende kunstopleiding heet een ramp. 'Onderricht werd er niet gegeven.' Toch moet hij iets opgestoken hebben, want hij mag dóór naar het hoogste adres, de academie in St.-Petersburg. Daar herhaalt zich zijn refrain. 'Het komt erop neer dat ik niet in staat ben iets te leren. Of liever, niemand is in staat mij iets te leren.' Niettemin krijgt hij een toelage voor Parijs. Pas daar komt alles goed. 'Het was alsof de goden zelf voor mij stonden.' Alles opgeteld heeft hij de beste opleiding genoten die zijn tijd te bieden had. Ook met de tradities van oost en west is hij beter op de hoogte dan hij suggereert. Aan iconen ontleent hij zo deskundig motieven, dat hij grondiger onderwezen moet zijn dan hij doet voorkomen.³ En, als klap op de vuurpijl, zelfs in zijn beroemde Parijse periode neemt hij nog weer les. Zowel aan de *Palette* als aan de *Grande Chaumière*.⁴ Dit is het eerste dat opvalt.

Krachten

Het tweede zijn de wonderlijke zaken die zich tussen de bedrijven door afspelen, vooral in de naaste familie, en vooral in de lucht. Zomaar een paar voorbeelden. De tantes blijken gevlogen te zijn, letterlijk. 'De mensen kijken naar boven en vragen: "Wie vliegt daar zo?"' Een van de ooms speelt viool, 'het lied van de rabbijn'. Het effect? 'Mijn hoofd zweeft kalmpjes in zijn eentje door de kamer.' De gele gelaatskleur van een andere oom 'zwerft weg door het venster, verdwijnt de straat op, legt zich neer op de koepel van

de kerk.’ De koeien zijn geslacht, hun huiden hangen te drogen. Maar ‘het is of een hele kudde gelukkigen door een gat in de planken zoldering naar boven het hemelruim in vloog.’ De drogende koeienhuiden bidden. Ook de kunstenaar bidt. Niet of God Zich openbaart, maar of ‘mijn ziel’ zich openbaart. Ik wil niet zijn ‘zoals die anderen; ik wil een nieuwe wereld zien’. Prompt wordt zijn wens vervuld. ‘Als antwoord lijkt de stad te knappen als de snaren van een viool, en alle inwoners van de stad beginnen boven de aarde te lopen, verlaten hun dagelijkse plek. Bekenden en verwanten installeren zich op de daken en rusten er uit.’ Alsof het vanzelf spreekt, rusten ook de huizen uit ‘in de lucht’.

Openbaring

Dit visoen van ‘een nieuwe wereld’ brengt ons bij het derde punt. ‘Plotseling’, in een nacht van loodzware dromen, ‘opent de zoldering zich en een gevleugeld wezen daalt af met geschitter en gewapper en vult de kamer met kolkende wolken. Geruis van slepende vleugels. Ik denk: een engel!’ ‘Mijn schilderij “De Verschijning” roept die droom op.’ Hierbij een opmerking. De Nederlandse uitgave vermeldt dat alle oorspronkelijke etsen en tekeningen zijn opgenomen. Maar de hier genoemde voorstelling, *De verschijning*, ontbreekt. In de Franse editie kreeg dit werk een ereplaats. Het stond in prentvorm afgedrukt tegenover de titelpagina (zie de afbeelding bij deze bespreking).

Rechtvaardiging

Ik koos maar drie accenten. Om te laten voelen dat Chagalls boek betoverend werkt, zijn het er genoeg. En ze hangen met elkaar samen, deze drie. Immers, ervaring van ‘bovennatuurlijke’ dingen voedt geringschatting van natuurlijke kennisoverdracht. En wonderlijke openbaring op het atelier rechtvaardigt wonderlijke kunst. Zo bezien komt Chagall in MIJN LEVEN met een boodschap. Door alle menselijke en al te menselijke wendingen heen, zegt hij: ik sta in rechtstreeks contact met de onzichtbare wereld.

N.a.v. Marc Chagall. MIJN LEVEN, vertaling Paul Heijman, redactie Jakob Mordechaai, Utrecht 2002.

Noten:

- ¹ Vgl. o.a. Christopher Conrad, ‘Pictor in Fabula’, in: MARC CHAGALL. THE LITHOGRAPHS, Stuttgart/Bonn 1998.
- ² Benjamin Hashav (ed.), MARC CHAGALL ON ART AND CULTURE, Stanford/California 2003, p. 9.
- ³ Udo Liebelt, MARC CHAGALL UND DIE KUNST DER IKONEN, Marburg/Lahn (1971), p. 43v.
- ⁴ Franz Meyer, MARC CHAGALL. LIFE AND WORK, New York 1963, p. 96.

Bijschrift bij afbeelding:

Marc Chagall, *De verschijning*.

Links zit de kunstenaar aan de schildersezels, het palet in de ene hand, het penseel in de andere. Van rechts boven daalt een engel neer, een wolk onder de voeten.

(Prent tegenover de titelpagina van de originele Franse editie van MIJN LEVEN.)